

Χριστιανική εκπαίδευση τόν τρίτο αιώνα

Παραγωγή και μετάδοση της γνώσης στο διδασκαλείο της 'Αλεξάνδρειας

Δημήτρης Κυρτάτας

Μέ την Εὐαγγελική ἐντολή «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη» οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἀνέλαβαν τὴ διάδοση τῆς νέας θρησκείας μέ ἕνα ζῆλο πρωτόγνωρο γιά τὴν ἐποχή. Τό βάρος τοῦ προσηλυτισμοῦ καί τῆς διδασκαλίας ἐπεφτε τόν πρῶτο αἰῶνα κυρίως στούς ἀποστολικούς πατέρες καί ὕστερότερα στούς προφήτες καί διδασκάλους διαδόχους τους. Τὴν ἐποχή αὐτὴ διαμορφώθηκε ὁ σκελετός τῆς «παράδοσης» πού στάθηκε ἀποφασιστικός παράγοντας στόν ἀγῶνα γιά διαφύλαξη καί με-

τάδοση τῆς πίστες. Στὴ διαδικασία αὐτῆς τῆς σύζευξης παράδοσης καί πίστες ἔχουμε τὶς ἀπαρχές τῆς χριστιανικῆς κατήχησης. Τό δεύτερο αἰῶνα ἀναπτύχθηκε τό λεγόμενο ἀπολογητικό κίνημα πού ἀντιπαρέθετε μέ τρόπο συστηματικό Χριστιανισμό καί ἑλληνική θρησκεία ἐνῶ ταυτόχρονα ἔφερνε κοντά καί συγκερνοῦσε Χριστιανισμό καί ἑλληνική φιλοσοφία. Στά γεγονότα αὐτά ἔχει τὶς ρίζες τῆς ἡ ιστορία τοῦ δόγματος. Ἄλλὰ καί μέσα στόν ἴδιο τὸ Χριστιανισμό ἡ πάλη γιά τὴν ὀρθή πίστη καί τό ὀρθό δόγμα πῆρε τὰ ὄπλα τῆς φιλοσοφίας ἀναζητώντας ὄχι πιά τόσο τὴν Ἄληθεια, ὅσο τὴ Γνώση. Στὴ θέση τοῦ χαρισματικοῦ καί περιπλανώμενου προφήτη βρίσκουμε σταδιακά καταρτισμένους στὴ φιλοσοφία δασκάλους πού δημιουργοῦσαν σταθερά κέντρα χριστιανικῶν συζητήσεων κατὰ τό πρότυπο τῶν ἑλληνικῶν καί ρωμαϊκῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν. Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς κατήχησης πρὶν ἀπό τὴ βάπτισμα παρέμεινε ἀλλὰ καί ἡ σημασία τῆς ἐπεξεργασίας μιᾶς «παιδείας Κυρίου» μέ τό εὖρος τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς παιδείας ἔγινε θεμελιώδης.

Ἐδῶ ὁμως συναντᾶμε ἕνα μεγάλο παράδοξο. Ἐνῶ ὅλα μοιάζουν νά ὀδηγοῦν στὴ διαμόρφωση μιᾶς καθαρᾶ χριστιανικῆς

εκπαίδευσης πού θα ανταποκρινόταν στις ολοκληρωτικές τάσεις της νέας θρησκείας, αυτό στη χιλιετηρίδα περίπου πού βάσταζε ή βυζαντινή αυτοκρατορία δέν πραγματοποιήθηκε σχεδόν ποτέ. Αυτά βέβαια στην ελληνόφωνη Ανατολή, γιατί στη Δύση, από την εποχή των γερμανικών εισβολών, τά πράγματα πήραν μία διαφορετική τροπή. Έτσι, όχι μόνο τούς πρώτους αιώνες τού αγώνα αλλά και μετά τή νίκη τού Χριστιανισμού τά χριστιανόπουλα, είτε στό σχολείο είτε στό σπίτι, άφου μάθαιναν νά διαβάζουν και νά γράφουν μέ παραδείγματα από τήν ελληνική μυθολογία, προχωρούσαν στη γραμματική και τή ρητορική όπως ακριβώς τις είχαν διαμορφώσει οι Άλεξανδρινοί σοφοί και οι παλαιότεροι. Τό ίδιο πιστοί στην ελληνική εκπαίδευση παρέμειναν βέβαια οι χριστιανοί και στη γεωμετρία, τή φυσική, τήν άστρονομία και τις άλλες επιστήμες. Άκόμα και στη μελέτη τής φιλοσοφίας δέν έχουμε σημαντική καινοτομία. Τουλάχιστον μέχρι τόν έκτο αιώνα, όταν ή αυτοκρατορική έξουσία ανέλαβε γιά λογαριασμό τού κράτους τή μισαλλοδοξία των φανατικών χριστιανών και έκλεισε τις φιλοσοφικές σχολές, οι περισσότεροι χριστιανοί πού επιθυμούσαν ανώτερη μόρφωση οδηγούνταν στις ελληνικές σχολές. Άλλά και μετά, γιά όσο διάστημα επέζησαν μεμονωμένοι έθνικοί στοχαστές, αυτοί δίδασκαν άδιακρίτως σε έθνικούς και χριστιανούς.

Οι πιο μαχητικοί και αδιάλλακτοι χριστιανοί ύψωσαν φωνή διαμαρτυρίας και προσπάθησαν νά κάμψουν αυτή τήν τρομερή αντίσταση τής ελληνικής εκπαίδευσης μέσα στους κόλπους τής χριστιανοσύνης. Μπορεί κάποτε νά διατύπωναν άβασιμους φόβους, αλλά στό βάθος είχαν δικίο γιά τούς μεγάλους συμβιβασμούς πού έφερνε μαζί της ή διατήρηση τού παγανιστικού εκπαιδευτικού συστήματος. Σήμερα είμαστε εύτυχείς γιά τούς συμβιβασμούς αυτούς γιατί χάρη σ' αυτούς διασώθηκαν τά περισσότερα κείμενα τής αρχαίας γραμματείας πού θαυμάζουμε και μελετούμε. Άλλά τότε πού δινόταν καθημερινή μάχη μέ τά ήθη και τις δοξασίες των έθνικών, τό νά διδάσκονται ό Όμηρος και οι τραγικοί αδιάκοπα σε όλες τις βαθμίδες τής εκπαίδευσης έφτανε τά όρια τού σκανδάλου. Και όμως τό σκάνδαλο παρέμενε.

Τά πρώτα χριστιανικά κείμενα των μεταποστολικών χρόνων γράφτηκαν στό ύφος και τή γλώσσα τής Καινής Διαθήκης. Σταδιακά όμως ύφος και γλώσσα άκολούθησαν τό αρχαιστικό κίνημα τής εποχής προωθώντας και προϋποθέτοντας ταυτόχρονα ύψηλή μόρφωση και ελληνική παιδεία. Τόν τέταρτο αιώνα ύπληχαν μεγάλες μορφές τού Χριστιανισμού πού σχεδόν ντρέπονταν γιά τή βαρβαρότητα τής γλώσσας των Ευαγγελίων. Ό Κικέρωνας στη Δύση και ό Όμηρος στην Ανατολή έξασκούσαν μιάν άκατανίκητη γοητεία. Οι χριστιανοί δέν διδάσκονταν μόνο στις ελληνικές σχολές: δίδασκαν κιόλας οι ίδιοι σ' αυτές. Όταν γιά μία στιγμή ό Ίουλιανός έπιχείρησε νά αντίστρέψει τή ροή των πραγμάτων και άπαγόρευσε στους χριστιανούς νά διδάσκουν στα ελληνικά κέντρα μόρφωσης, δημιουργήθηκε ένας μικρός σάλος. Άκόμα και έθνικοί διαμαρτυρήθηκαν. Κάποιοι χριστιανοί άπειράθηκαν νά μεταγράψουν τά βιβλικά κείμενα σε μέτρο και γλώσσα των τραγικών γιά νά καλύψουν έτσι τις εκπαιδευτικές ανάγκες των χριστιανών. Όταν ή άπαγόρευση ανακλήθηκε, οι χριστιανοί αυτοί και τό έργο τους ξεχάστηκαν και ή κλασική εκπαίδευση έπανήλθε θριαμβευτικά.

Η ιστορία τής εκπαίδευσης στό Βυζάντιο, πού θα φώτιζε αυτό τό παράδοξο, δέν έχει ακόμα γραφτεί. Έξετάζοντας ώστόσο διάφορες πτυχές αυτής τής ιστορίας μπορούμε νά τό προσεγ-

γίσουμε και νά τό συσχετίσουμε μέ γενικότερα κοινωνικά ζητήματα. Έδώ θα άρκεστούμε νά έπισημάνουμε μόνο τά βασικά χαρακτηριστικά μιάς μικρής περιόδου πού φαντάζει σαν ή πιο σημαντική και λαμπρή έξαίρεση τής ιστορίας αυτής. Θα στρέψουμε γιά τό σκοπό αυτό τήν προσοχή μας στην Άλεξάνδρεια, πνευματικό κέντρο τού ύστερου Έλληνισμού όπου από τά τέλη τού δεύτερου αιώνα ό Χριστιανισμός είχε τέτοια ανάπτυξη ώστε νά παίξει άποφασιστικό ρόλο στην έξέλιξη των θεολογικών, δογματικών και λατρευτικών συζητήσεων.

*

Οι χαρισματικοί και άποκαλυπτικοί δάσκαλοι τού Χριστιανισμού καθιερώθηκαν άρκετά γρήγορα σά θεσμός. Παράλληλα, άν και κάπως πιο καθυστερημένα, ανάπτυχθηκε και ή ιεραρχία των διακόνων και πρεσβυτέρων. Από τά τέλη τού δεύτερου αιώνα ή ιεραρχία αυτή άρχισε νά παίρνει μία νέα διάσταση μέ τήν έπιβολή στην κορυφή τής ενός έπίσκοπου πού διεκδικούσε τόν τίτλο τού μοναδικού κέντρου έξουσίας σε κάθε κοινότητα. Οι δάσκαλοι στό μεταξύ, λιγότερο πιά χαρισματικοί και περισσότερο φιλοσοφημένοι, άνοιγαν διδασκαλεία όπου μελετούσαν και βάζαιναν τή χριστιανική θεωρία. Τά δύο κέντρα έξουσίας, τό διδασκαλείο και τό έπισκοπάτο (δηλαδή τό ιερατείο μέ έπικεφαλής τόν έπίσκοπο), βρέθηκαν από νωρίς σε ένταση μεταξύ τους. Γενικεύοντας και σχηματοποιώντας μπορούμε νά άποδώσουμε τήν ένταση και τήν επακόλουθη ρήξη σε δύο παράγοντες. Πρώτον, τό έπισκοπάτο διεκδικούσε από τή φύση τού άπόλυτου έξουσία πάνω σ' όλόκληρη τήν κοινότητα και δέν ήταν διαθεμιμένο νά τή μοιραστεί μέ κανέναν, πόσο μάλλον πού μέ τήν πάροδο ενός αιώνα οι δάσκαλοι δέν μπορούσαν νά έπικαλεστούν πιά τήν τιμή πώς είχαν άκούσει προσωπικά τό κήρυγμα των μαθητών τού Χριστού και των άποστολικών τους διαδόχων. Τό έπισκοπάτο δημιούργησε μάλιστα τή θεωρία τής αναγκαίας ύπαρξης μιάς οργανωμένης ιεραρχίας σε κάθε κοινότητα μέ έπικεφαλής έναν έπίσκοπο, κάτω άπ' αυτόν τό πρεσβυτέριο σε συλλογικό σώμα και δίπλα του (άργότερα παρακάτω) τούς δικόνους σαν άτομικούς εκτελεστές τής διοικητικής έξουσίας τού έπίσκοπου. Άρκετά άργότερα ή θεωρία αυτή συμπληρώθηκε μόνον ισχυρισμό πώς οι έπίσκοποι λάβαιναν κατά διαδοχή τήν έξουσία τους από τούς ίδιους τούς άπόστολους και τούς συνεργάτες τους, ιδρυτές των κοινοτήτων τους. Δεύτερον, τά διδασκαλεία, πάλι από τή φύση τους σαν κέντρα φιλοσοφικοθεολογικών άναζητήσεων, έτειναν νά διασπάσουν τό Χριστιανισμό σε πολυάριθμες ιδιαίτερες αίρέσεις (δηλαδή σχολές). Έτσι, ενώ ο θεσμός των διδασκαλείων οδηγούσε στην πολυδιάσπαση τού θρησκευτικού κινήματος, ό θεσμός τού έπισκοπάτου έπιχειρούσε τήν ένότητα. Χρειάστηκε νά περάσει άρκετός καιρός ώσπου νά φανεί πώς τό έπισκοπάτο έφερνε μέσα του τό σπέρμα μιά άλλης και πολύ πιο έπικίνδυνης τάσης γιά σύγκρουση και διάσπαση.

Διδασκαλεία συναντάμε από πολύ νωρίς στην Άντιόχεια, τή Έφεσο, τή Ρώμη, τήν Άλεξάνδρεια και άλλοι. Κάποτε τά διδασκαλεία έτειναν κατά τό πρότυπο των φιλοσοφικών σχολών ν έξελιχθούν σε κέντρα συζητήσεων ενώ άλλοτε γιά νά αντίσταθούν στην πίεση τής έπισκοπικής κοινότητας δοκίμασαν νά οργανωθούν σε ανεξάρτητες κοινότητες μέ δικούς τους έπίσκοπους. Έτσι, από τόν τρίτο αιώνα ό όρος διδασκαλείο πήρε γινούς αντίπαλους του, κυρίως στην Δύση, τή σημασία σχηματικής εκκλησίας. Στόν αγώνα των δύο θεσμών έπικράτησε σά

πολύ ύποτελεσματικότερο τό επισκοπάτο, ὀδηγώντας ἔτσι τόν ἀντίπαλό του σέ σταδιακό μαρασμό καί ἀφανισμό. Στόν γενικό αὐτό κανόνα ὑπάρχουν καί ἐξαιρέσεις, μέ πιά χαρακτηριστική αὐτήν τοῦ διδασκαλείου τῆς Ἀλεξάνδρειας. Στήν Ἀλεξάνδρεια τό διδασκαλεῖο κατάφερε χάρη στίς ἐξέχουσες προσωπικότητες πού δίδαξαν ἐκεῖ καί τίς διασυνδέσεις τους μέ τήν ἐκκλησία τῆς Ρώμης, νά βαδίσαι στά χνάρια τῆς ὑπό διαμόρφωσης ὀρθοδοξίας πρῖν καλοσταθεῖ στά πόδια τῆς ἡ ἐκκλησιαστική ἱεραρχία. Ἔτσι, τό ἐπισκοπάτο ὑποχρεώθηκε ἀπό τήν ἀρχή νά συμβιθαστεῖ καί νά συμβιώσει μέ τό διδασκαλεῖο προσπαθώντας μᾶλλον νά τό ἀφομοιώσει παρὰ νά τό ἀφανίσει.

*

Οἱ ἀπαρχές τοῦ διδασκαλείου τῆς Ἀλεξάνδρειας χάνονται μέσα στούς σκοτεινοὺς χρόνους πού μεσολαμβάνουν ἀνάμεσα στίς πράξεις τῶν Ἀποστόλων καί τό ἀπολογητικό κίνημα τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ δευτέρου αἰώνα. Τό πρῶτο ἱστορικό πρόσωπο πού ἠγήθηκε τοῦ διδασκαλείου γύρω στά 180 μ.Χ. ἦταν ὁ στωικός Πάνταινος. Τήν ἐποχή αὐτή ἀγνοοῦμε ἀν ὑπῆρχε στήν Ἀλεξάνδρεια ἐπίσκοπος μέ τήν κατοπινὴ σημασία τοῦ ὄρου. Ὁ Κλήμης πού διαδέχθηκε τόν Πάνταινο δέ φαίνεται νά εἶχε καλές σχέσεις μέ τόν ἐπίσκοπο Δημήτριο πού πρωτοεδραίωνε τήν ἐκκλησιαστική ἐξουσία στήν Ἀλεξάνδρεια. Μέ τό κενό πού προκάλεσε ἡ ἀναχώρηση τοῦ Κλήμη στούς διωγμούς τῆς ἐποχῆς τοῦ Σεθῆρου, δόθηκε πιθανόν ἡ εὐκαιρία στό Δημήτριο νά ὀρίσει ὁ ἴδιος ὑπεύθυνο γιά τήν κατήχηση. Δέν εἶχε ὥστόσο ἄλλη ἐκλογή παρὰ νά ἀναθέσει τήν ὑπόθεση στόν Ὀριγένη, πού ἦδη καταξιωμένος, δίδασκε γραμματική γιά βιοποριστικούς λόγους.

Ὁ Ὀριγένης κράτησε τή θέση του στήν Ἀλεξάνδρεια γιά τριάντα χρόνια. Ἀπό τήν ἀρχή σχεδόν τῆς σταδιοδρομίας του φαίνεται πῶς συνδύασε τήν κατηχητική ἀποστολή πού τοῦ ἀνατέθηκε μέ τό ἔργο τοῦ γραμματοδιδάσκαλου. Στή γραφή κι ἀνάγνωση, πού στό ἐκπαιδευτικό σύστημα τῆς ἐποχῆς ἀρχίζε σέ πολύ νεαρή ἡλικία, ὁ Ὀριγένης, ὅπως μπορούμε νά συνάγουμε, πρόσθεσε ἀποστηθίσεις καί καθημερινές ἀπαγγελίες ἀσπασμάτων βιβλικῶν κειμένων. Ὅταν ὁ φόρτος ἀπό τοὺς πολυάριθμους μαθητές δέν τοῦ ἄφηνε πιά χρόνο γιά προσωπικές μελέτες, τό εἰσαγωγικό μέρος τοῦ ἀνέθεσε σ' ἕναν ἀπό τοὺς πιά καταρτισμένους μαθητές του. Ὁ ἴδιος συνέχισε τὰ κατ' ἐξοχὴν κατηχητικά μαθήματα καί κράτησε τοὺς πιά προικισμένους μαθητές γιά νά τοὺς ὀδηγήσει στήν ἀριθμητική, τή γεωμετρία, τή φιλοσοφία καί τέλος τή βιβλική ἀνάλυση καί τή θεολογία. Ὁ διαχωρισμός τῶν μαθητῶν καί ὁ καταμερισμός τοῦ ἔργου τῶν διδασκόντων ἔδωσε στή σχολή ἕναν καινούριο καί σύνθετο ρόλο.

Ἡ σχολή πῆρε γρήγορα τή μορφή ἐνός ἀρκετά ὀλοκληρωμένου ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος. Ἀξίζει νά σταθοῦμε λίγο στή διδασκαλία τῶν ἀνωτέρων μαθημάτων καί τή σχέση τους μέ τή θεολογία. Πληροφοροῦμαστε σχετικά πῶς ὁ Ὀριγένης κέντριζε στήν ἀρχή τοὺς ἀκροατές του μέ φιλοσοφικές διακρίσεις πού περιστρέφονταν γύρω ἀπό τό γινῶθι σαυτόν. Οἰκοδομοῦσε ἐντατικά μιά προσωπική ἐπαφή μέ τοὺς μαθητές του ἀφήνοντας τήν ἀκτινοβολία καί τή γοητεία του νά τοὺς καθηλώσει. Ἐκανε διαλογικές συζητήσεις πού ἔφερναν σέ ἀμνηχανία τοὺς συζητητές του, ἀλλά πού ὀδηγοῦσαν στήν ἐξάσκηση λογικῆς σκέψης. Μετά τή γραμματική καί τή λογική προχωροῦσε στή μελέτη τῶν φυσικῶν φαινομένων, τή γεωμετρία, τήν ἀστρονομία κι ἀπό κεῖ στήν ἠθική. Διδάσκοντας τήν ἀρετὴ ἔβαζε σέ πρώτη μοῖρα τό

προσωπικό του παράδειγμα. Μέ τέτοιες βάσεις ὁ Ὀριγένης εἰσήγαγε τοὺς μαθητές του στή μελέτη τῆς φιλοσοφίας. Στή φιλοσοφία ὁ ἴδιος ὅπως κι οἱ προκάτοχοί του ἦταν ἐκλεκτικισμός, ἀλλά στό σύστημα διδασκαλίας του ὁ ἐκλεκτικισμός του ἐπαίρνε ἕνα βαθύτερο νόημα. Καλοῦσε τοὺς μαθητές του νά διαβάσουν ὅλους τοὺς φιλόσοφους καί τοὺς ποιητές χωρὶς νά ἐξαιρεῖ κανέναν ἐκτός ἀπ' αὐτοὺς πού δέ δέχονταν οὔτε ὑπαρξὴ θεοῦ οὔτε πρόνοιας (δηλαδή κυρίως τοὺς ἐπικουρικούς). Τοῦ ἦταν ὀχι μόνο ξένες ἀλλὰ βλαβερές μερικές φωνές πού καλοῦσαν γιά καθολικὴ ἀπόρριψη τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας. Γιά τόν Ὀριγένη κάθε μιά ἀπό τίς θεωρίες τῶν φιλοσοφῶν περιεῖχε κάποια ἀλήθεια. Καμιά ὅμως δέν περιεῖχε ὀλη τήν ἀλήθεια. Ἔτσι σέ κάθε θέμα ἀνέπτυσε ταυτόχρονα πολλές θεωρίες. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἀπέφευγε τόν κίνδυνο ἐγκλωβισμοῦ τῶν χριστιανῶν μέσα σέ μιά σχολή. Χρησιμοποιοῦσε δηλαδή τή μιά φιλοσοφικὴ σχολή ἐναντίον τῆς ἄλλης. Τό ἀντίδοτο στή φιλοσοφία τῶν ἐθνικῶν ἦταν ἡ εὐρυμάθεια ὀχι ἡ ἀποσιώπηση. Αὐτὴ ἦταν ἡ βαθύτερη σημασία τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ τοῦ Ὀριγένη.

Τέλος ἐρχόταν ἡ ὀρα τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μαθητῶν στή χριστιανικὴ σοφία. Γιατί ἔπρεπε νά διαβάσουν τοὺς φιλόσοφους καί τοὺς ποιητές ἀλλὰ ν' ἀφοσιώνονται στοῦ προφήτες καί τό Θεοῦ. Ἐπειδὴ ὀμως οἱ προφῆτες καί τ' ἄλλα βιβλικά κείμενα περιεῖχαν πολλὰ σκοτεινά σημεῖα, ὁ Ὀριγένης τὰ ἐρμήνευε καί τὰ σχολίαζε. Ἀπό κατηγορίες τῶν ἐχθρῶν του μαθαίνουμε πῶς χρησιμοποιοῦσε μεθόδους δανεισμένες κυρίως ἀπό τοὺς στωικούς καί μέ βάση αὐτές θεμελίωσε τή δική του μεταληπτικὴ (δηλαδή ἀλληγορικὴ) μέθοδο. Τὰ ἑλληνικά δόγματα καί ἡ ἑλληνικὴ σοφία ἔμπαιναν στήν ὑπηρεσία τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ φιλοσοφία ὑποτασσόταν τελικά στή θεολογία. Τὰ βιβλικά κείμενα πού οἱ νεαροὶ μαθητές εἶχαν κάποτε ἀποστηθίσει, μετὰ ἀπό μιά πολυετὴ ἐκπαίδευση ἐρχονταν καί πάλι στό προσκήνιο. Μόνο πού τώρα ἦταν ἀντικείμενο βαθιάς μελέτης καί ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας. Ἡ φιλοσοφία δέν ἦταν πιά κορωνίδα τῆς παιδείας ἀλλὰ θεραπευτικὴ τῆς θεολογίας.

Μέσα στό διάστημα τῶν τριάντα χρόνων πού βάστηξε ἡ ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια τοῦ Ὀριγένη, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξάνδρειας Δημήτριος κατάφερε νά ἰσχυροποιήσει τήν ἐξουσία του καί νά τήν ἐπεκτείνει στήν Αἰγυπτιακὴ ἐνδοχώρα. Ἀπό θέση ἰσχύος καί δικτυωμένος μέ τό μεγάλο κέντρο τῆς Ρώμης, ὁ Δημήτριος κατόρθωσε νά βάλει τό διδασκαλεῖο κάτω ἀπό τόν ἀπόλυτο ἔλεγχο τῆς ἐκκλησίας. Ἐπικαλέστηκε τήν κατὰ τή γνώμη του ἀντικανονικὴ χειροτονία τοῦ Ὀριγένη ἀπό δύο ἐπίσκοπους στήν Παλαιστίνη καί σέ τοπικὴ σύνοδο τόν ὑποχρέωσε νά φύγει ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια καί νά ἐγκαταλείψει τή σχολή του. Ὁ Ὀριγένης ἐγκαταστάθηκε στήν Καισάρεια ὀπου ἱδρυσε νέα σχολή χωρὶς ὀμως νά μπορεῖ πιά νά παίξει τόν οἰκουμενικό ρόλο πού ἔπαιζε στό μεγάλο κέντρο τῆς Ἀλεξάνδρειας. Στήν Ἀλεξάνδρεια συντηρήθηκε ἀπό μαθητές τοῦ Ὀριγένη κάποια σχολή πού κάτω ἀπό τόν αὐστηρὸ ἔλεγχο τοῦ ἐπισκοπάτου συρρικνώθηκε σταδιακά σέ ἀπλό κατηχητικὸ ἴδρυμα. Χάνονται τελείως τὰ ἴχνη μιάς χριστιανικῆς ἐκπαίδευσης.

*

Μένουμε μέ τό πρόβλημα γιατί νά καταδικαστεῖ ἔτσι ἄδοξα τό ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα τοῦ Ὀριγένη καί γιατί νά μὴ δημιουργηθοῦν ἀντίστοιχες σχολές τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Γιατί νά καταφύγουν οἱ χριστιανοὶ στήν παραδοσιακὴ ἐθνικὴ ἐκπαίδευση πού τόσα προβλήματα δημιουργοῦσε σ' ἕνα ὀλοκληρωτι-

κό χριστιανικό κράτος; Για πολλούς θεολόγους ή προστριβή του 'Ωριγένη με τό ίερατείο τής 'Αλεξάνδρειας είναι εύκολα κατανοητή. Δυό αιώνες μετά μπορούσε κανείς ν' άπαριθμήσει τά δογματικά ζητήματα πού ό 'Ωριγένης έδινε διαφορετικές (βλ. αίρετικές) άπαντήσεις άπ' αυτές πού άποδέχτηκε τελικά ή εκκλησία. 'Η έρμηνεία όμως αυτή θέλει ν' άγνοεί πώς τήν εποχή του 'Ωριγένη τά ζητήματα αυτά δέν ήταν άκόμα δογματικά αλλά φιλοσοφικά. 'Ο ίδιος ό έπίσκοπος Δημήτριος, όπως είναι σαφές, δέ διατύπωσε ούτε ύποψία θεολογικής διαφωνίας. 'Αλλά και στην Καισάρεια όπου κατέφυγε ό 'Ωριγένης τόν δέχτηκαν δύο σημαντικοί όρθόδοξοι έπίσκοποι, οί ίδιοι πού τόν είχαν χειροτονήσει προσθύτερο. Τό πρόβλημα δέν είναι λοιπόν τόσο απλό.

Τό ιδιόμορφο στην περίπτωση πού εξετάσαμε δέν είναι ούτε ή ύπαρξη ενός χριστιανικού διδασκαλείου ούτε ή συμβολή ενός στοχαστή στη διαμόρφωση του Χριστιανισμού. Τό έντελώς ξεχωριστό και σχεδόν άνεπανάληπτο είναι πώς ένας τέτοιος στοχαστής δημιούργησε ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα και άσχολήθηκε ένεργά μ' όλες του τίς βαθμίδες, κι άκόμα πώς για μοναδική ύσως φορά τίς ένωσε όλες σ' ένα ένιαίο θεσμό πού συνδύαζε κοσμική και θρησκευτική παιδεία, κατώτερη και άνωτερη.

'Ενας έθνικός φιλόσοφος εκείνη τήν εποχή στηριζόταν για νά βρεί μαθητές σ' ένα όλόκληρο, έπεξεργασμένο και δοκιμασμένο εκπαιδευτικό σύστημα. 'Ο 'Ωριγένης ήξερε πώς για νά διαπλασθούν τά νέα πνεύματα πού θά κατανοήσουν και θά εξελίξουν τήν καινούρια θρησκεία χρειάζεται ένα νέο ίδρυμα, άδέσμευτο και έλευθερο άπέναντι σε κάθε τι παραδοσιακό. Μέχρι εδώ ή εκκλησία ήταν σύμφωνη. 'Η παραγωγή όμως τής νέας γνώσης όπως τήν έννοουσε ό 'Ωριγένης προϋπέθετε έλευθερία και άνεξαρτησία και άπέναντι στους εκκλησιαστικούς θεσμούς. 'Η σύγκρουση διδασκαλείου και έπισκοπάτου ύπόβασκε άκατάπαυστα. 'Αν οί μεταγενέστεροι, γαλουχημένοι στό δογματικό πνεύμα τών οικουμενικών συνόδων, δέν συγχώρησαν στον 'Ωριγένη πώς χειρίστηκε σημαντικά θέματα σά νά ήταν άνοιχτά για παραπέρα έρευνα, οί σύγχρονοι του δέν του συγχώρησαν τή θεωρητική άυτόνομια από τήν εκκλησία.

'Όπως και νά έχουν τά πράγματα, μέσα σε λιγότερο από δυό γενιές, τό εκπαιδευτικό πρόγραμμα πού είχε συλλάβει ό 'Ωριγένης σχεδόν έχασε τό νόημά του. Τό ίερατείο πήρε σταθερά και όριστικά στά χέρια του τή δογματική ύπόθεση και τή χειρίστηκε κυρίως με κριτήρια εκκλησιαστικής πολιτικής. Οί πατέρες του τέταρτου αιώνα μπορούσαν άκόμα νά σκέφτονται φιλοσοφικά και σε κάποιο βαθμό άυτόνομα, αλλά αυτό τό έκαναν μέσα σε μία χριστιανική κοινωνία όπου ή κοσμική έξουσία με σταθερές παρεμβάσεις έλεγχε τίς εξελίξεις. Κι ύστερα, από τόν τέταρτο αιώνα οί μεγάλοι χριστιανοί θεολόγοι ήταν οί ίδιοι τίς περισσότερες φορές εκκλησιαστικοί λειτουργοί. Μπροστά στό φόβο τής έλευθερης και άυτόνομης παραγωγής και μετάδοσης τής γνώσης, ή εκκλησία προτίμησε καθώς φαίνεται νά έμπιστευθεί τήν κατώτερη εκπαίδευση στό σύστημα τών ένθνικών. 'Όσο για τήν άνωτερη, έχοντας πιά σταθερές κατευθύνσεις, συνέχισε νά δανείζεται ότι έβρισκε χρήσιμο από τήν έλληνική φιλοσοφία χωρίς όμως πιά σημαντική πρωτοτυπία. Αυτός ό συμβιβασμός άφησε στον 'Ανατολικό Χριστιανισμό κάποια ύπολείμματα πού δέν εξαλείφθηκαν ποτέ.

Σημείωση

Τό κείμενο αυτό παρουσιάζει περιληπτικά όρισμένα θέματα μιās γενιόκοτερης μελέτης πάνω στην Ιστορία τής εκπαίδευσης στό Βυζάντιο. Τά περισσότερα στοιχεία άντλούνται από τήν 'Εκκλησιαστική 'Ιστορία του Ευσέβιου κι από διάφορα έργα του 'Ωριγένη. 'Από τή σύγχρονη βιβλιογραφία σημειώνω ένδεικτικά τά παρακάτω:

- Γ. Μαντζαρίδης, *Το Διδασκαλικόν Έργον του 'Ωριγένους*, Θεσ νίκη 1960.
- Η. Ι. Marrou, *Histoire de l'Éducation dans l'Antiquité*, Paris 1948.
- W. Bauer, *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum*, Tübingen 1934.
- A. Harnack, *The Constitution and Law of the Church in the First two Centuries*, London 1910.
- H. Chadwick, *The Early Church*, Penguin 1967.

